

УДК 37:7(477.53) «18/19»

СВІТЛАНА КІКТО

(Полтава)

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ У ТВОРЧІЙ І ГРОМАДСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОПАНАСА СЛАСТЬОНА

Досліджено та проаналізовано український контекст у творчій та громадській діяльності Опанаса Сластьона. Визначено його роль у популяризації творчості Т. Шевченка, українського фольклору, традицій, кобзарства, козащини.

Ключові слова: *О. Сластьон, Т. Шевченко, національна ідея, фольклор, етнографія, народна ідеологія, кобзарство, козащина.*

Система освіти в Україні розглядається як основа національного і духовного відродження суспільства. Її функціонування спрямоване на виховання покоління людей, здатних оберігати і примножувати цінності національної культури.

Особливе занепокоєння викликає стан моральності зростаючої особистості, а також те, що підростаюче покоління дорослішає у ціннісно не визначеному суспільстві. Стара суспільна система з її цінностями зруйнована, нова перебуває в процесі становлення. Дотепер не сформульовано національну ідею, принципи та зміст моралі, які б сприяли консолідації українського народу в процесі розбудови громадянського суспільства і правової держави.

Досить актуальним є звернення до творчої та громадської біографії видатного художника, кераміста, етнографа, педагога кінця XIX – початку XX століття О. Сластьона. У всій діяльності Опанаса Георгійовича Сластьона О. Пчілка відзначає найхарактернішу патріотичну рису – служіння національній ідеї. У часописі «Рідний край» вона писала: «Опанас Сластьон належить до того дуже невеликого,

але тим більше достойного поваги, числа митців наших, що з самого початку своєї праці на полі мистецтва виступають як артисти українські і через увесь час своєї праці застаються такими». Вона віддає йому честь «ще й jako панотцеві кобзарському», котрий рятує кобзарські пісні, «записуючи їх слова й голос» [3, с. 5].

У ході наукової розвідки було встановлено, що в працях Є. Рудинської, А. Аббасова, М. Цапенко, В. Ясієвич, В. Ханко досліджувалась діяльність О. Сластьона як художника декоративно-ужиткового мистецтва й архітектури.

Метою нашої публікації є розкриття українського контексту в творчій і громадській діяльності О. Сластьона.

Дорогою свідомого працівника української культури йде він від молодих літ, ним залишався і в Петербурзі, де навчався малярству і створив малюнки до української читанки та славетні ілюстрації до Шевченкових «Гайдамаків». Таким він залишався і в Миргороді, де впродовж багатьох років «невпинно дбав про поширення між учнями мистецького хисту – українського. Одним словом, він був не з тих, хто, як писала О. Пчілка, свого «цураються, ідучи на підпряжку до чийогось іншого воза», а був прихильником народної ідеології, основним гаслом якої було – «лицем до народу» [3, с. 6].

Опанас Сластьон був людиною широких творчих можливостей та енциклопедичних здібностей (художник, кераміст, етнограф, фольклорист, бандурист, мистецтвознавець, художній критик, педагог). Його молодість і становлення припали на 70-80-і роки XIX століття, коли діяв таємний циркуляр міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва про заборону вживання української мови в усіх сферах суспільного життя, затверджений законодавчо Емським указом царя.

Народився він 14 грудня 1855 року в Бердянську Таврійської губернії. Його батько походив із кріпаків Золотоноші, був небезталанною людиною, бо в Бердянську, а потім у Ногайську займався реставруванням церковного живопису. Мати Опанаса знала багато казок і українських пісень.

Наприкінці 1872 року батько відвозить Опанаса до Петербурга, де він протягом року намагається вступити до Академії мистецтв. Стало в пригоді випадкове знайомство з учнем Академії Порфирієм Мартиновичем, за допомогою якого Сластьон улаштовується до школи «Товариства заохочення мистецтвами», де вів навчання І. Крамської. У 1874 році стає вільним слухачем Академії мистецтв, а з 1875 року навчається живопису.

Надзвичайною подією для О. Сластьона було знайомство з великим українським композитором і музичним діячем М. Лисенком, котрий 1875 року приїздив до Петербурга з відомим народним кобзарем О. Вересаєм. Під його керівництвом були організовані концерти, де чоловічий і жіночий хори співали українські, російські, польські народні пісні. Найбільший тріумф дістався відомому українському народному співцеві-бандуристу О. Вересаю. У чоловічому хорі виступали також О. Сластьон і його друг П. Мартинович, їм було доручено супроводжувати скрізь по Петербургу О. Вересаю та його дружину. Документальним підтвердженням цього є написані спогади про композитора, в яких О. Сластьон відзначає велику любов М. Лисенка до рідного краю: «Він не раз казав про нашу стародавню багату культуру ... З великою конспірацією дав дивовижну і страшну на той час річ: нелегальне празьке видання двотомного «Кобзаря» Т. Шевченка. І боязко, і радісно було нам тоді читати сю огненну книгу ... Як ми ховалися з нею, як переховували її. І тільки в найтіснішому гуртку з усякою конспірацією, майже пошепки читали її, виучували і дещо співали з неї» [4, с. 256].

Усвідомивши себе громадянином, О. Сластьон та академісти, вихідці з України, організували гурток, основним культурно-просвітницьким завданням якого було

вивчати історію рідного народу, його життя, побут, звичаї, матеріальну й духовну культуру.

Визначну роль у цьому відіграла Шевченкова муза. Перебування в Академії, де «13 років тому як жив Шевченко, – усі його добрі знайомі – знайомі й наші, ми їх трохи не щодня бачимо, згадуємо його, чуємо іноді різні рисочки й подробиці його життя і характеру ...» [6, с. 46]. Молодого митця цікавило все, що мало відношення до Т. Шевченка, характеризувало його як людину і поета.

Читання «Кобзаря» Т. Шевченка, спогади його приятелів і знайомих, ознайомлення з поетовим оточенням і збирання матеріалів – все це сприяло виникненню творів О. Сластьона. У 1884 році в журналі «Нива» він надрукував малюнок до поеми «Катерина». Цей успіх спонукав до подальшої роботи над ілюструванням творів Т. Шевченка. Він працює над серією ілюстрацій до поеми «Гайдамаки». Книжка «Т. Г. Шевченко. Кобзарь. Гайдамаки» вийшла в світ наприкінці 1885 року в петербурзькій друкарні О. Суворіна. Видання великоформатного альбому, присвяченого українській темі, в умовах придушення імперсько-поліцейською машиною українського слова і всього українства, було явищем незвичним. Ця подія викликала захоплення і позитивний резонанс серед української громадськості. Письменник Д. Мордовець зазначав, що книга «посяде почесне місце серед кращих художніх видань, що з'явилися коли-небудь в Росії» [6, с. 47]. Художник показав себе знавцем історії і життя рідного українського народу. Ілюстрації похвалив І. Рєпін, ними О. Сластьон заслужив славу першого ілюстратора творів Т. Шевченка.

Глибокою повагою й любов'ю до Т. Шевченка позначені і статті О. Сластьона, написані протягом 1906-1914 років. Статті «Шевченко як маляр» і «Шевченкове малювання» склали основу передмови під назвою «Шевченко у мистецтві» до великого коштовного альбому «Малюнки Тараса Шевченка». Його надруковано українською мовою в 1911 році в Петербурзі.

О. Сластьон висловлює думку про те, що «... на черзі стоїть неодмінна потреба заснування справжнього «Шевченківського музею». У той музей повинно зібратись все, що має зв'язок з його йменням» [5, с. 280].

Ще в період навчання в Академії мистецтв О. Сластьон захопився фольклором та етнографією. У 1880-1890 роках він мандрує по Україні, відвідує музейні зібрання шанувальників старовини В. Антоновича, О. Лазаревського, В. Тарновського. Удвох із П. Мартиновичем обійшли вони багато сіл на Лівобережжі, знайомилися з кобзарями і записували від них пісні та думи. О. Сластьон малював їхні портрети, записував біографії. Таким чином вони вивчали життя і побут рідного народу. Упродовж 20 років О. Сластьон збирав матеріали з історії культури та етнографії України.

Саме в цей час О. Сластьон познайомився зі своїм однолітком, дослідником і патріотом Запоріжжя Д. Яворницьким. Співробітництво друзів на ґрунті українознавства виявилось у таких поважних за характером історичних працях Д. Яворницького, як «Запорож'є в остатках старини и преданиях народа», «История запорожских казаков», до яких митець виконав свої документальні за суттю малюнки.

Праця над дослідженнями, пов'язаними з історією козаччини, зблизила Д. Яворницького та О. Сластьона. Вони впродовж усього життя зберігали теплі, товариські стосунки. Про це свідчить значна за обсягом кількість листів О. Сластьона до Д. Яворницького. Мешкаючи в Петербурзі, митець оповідає не лише про своє життя, творчі роботи, а й виконує різні доручення друга-історика.

В 1903 році він писав українському історичному Д. Яворницькому: «... ти знаєш, що я більше 20 літ як цікавлюсь южно-руським іскусством і орнаментикою, що зібрав масу матеріалів і надрукував випуск «Южно-русская старина», що він не випущений у світ се велика шкода ...» [1].

У 1927 році, згадуючи ті незабутні роки, Сластьон писав, як вони вивчали і замальовували різні види народного одягу, сільськогосподарського реманенту, хатнього посуду, «знали й учились одно від одного сили пісень, приказок і т. і.» [4, с. 250]. Портрети були опубліковані Ю. Турченком окремою книжкою лише в 1961 році під назвою «Портрети українських кобзарів О. Сластьона».

В історичному аспекті етнограф значну увагу приділяв козацтву. Козацька тематика знайшла своє відображення в ілюстраціях до літературних творів Т. Шевченка, Д. Мордовця, історичних досліджень Д. Яворницького, в альбомі, присвяченому українській старовині, зокрема козацькій.

Вагомим унеском у мистецьку скарбницю нашого народу була праця-альбом «Старовина українська і запорізька».

У музеях Харкова, Києва, Миргорода зберігаються замальовки із зображенням запорожців, козаків, давніх споруд – козацьких церков, будинків заможних козаків і старшини.

Над козацькими темами О. Сластьон працює у «глуху ніч бездержавності України», як визначає цю добу поет Є. Маланюк [5, с. 268]. Спрямованість робіт О. Сластьона романтична і водночас реалістично-побутова, ґрунтована на національній специфіці. Він закликає любити свій народ, його славні традиції.

Навесні 1900 року сорокап'ятирічний О. Сластьон переїхав до Миргорода на посаду викладача малювання художньо-промислової школи імені М. В. Гоголя, де прожив другу половину свого невтомного творчого життя. Живучи на Полтавщині, він ще з більшою енергією продовжував займатися вивченням фольклору, етнографії та кобзарства. У 1908 році він допомагав Ф. Колесі записувати на фонограф пісні і думи миргородських кобзарів і лірників: М. Кравченка, О. Савченка, І. Скубія, М. Дубини, Явдохи Пилипенко, П. Кравченка. У 1913 році Ф. Колеса видав два томи «Мелодій українських дум». А самому Сластьону ця робота дала можливість опублікувати низку статей про кобзарське мистецтво.

Громадська діяльність у справі популяризації народного мистецтва була тісно пов'язана з педагогічною і мистецько-творчою працею.

Полтавське земство часто зверталось до митця з проханням в організації багатьох виставок у Петербурзі, Києві, Катеринославі. Значною популярністю на них користувалися і вироби вихованців Сластьона, оздоблені виключно українськими візерунками.

Через усе життя проніс Опанас Георгійович закоханість в українську літературу, зокрема у творчість Т. Шевченка.

У Миргороді він організував ювілейні Шевченківські вечори, на яких сам виголошував доповіді; завжди радо брав участь у проведенні Шевченківських днів, вечорів, спектаклів, концертів, організації художніх виставок, присвячених пам'яті Великого Кобзаря.

Під його керівництвом і за участю для народу ставилися п'єси, організувалися концерти, були засновані два професійні колективи – «Перша селянська капела бандуристів ім. Т. Шевченка» і «Друга капела бандуристів ім. Івана Франка» [2, с. 59].

Офіційна влада не схвалювала захоплення театром, зокрема постановками з репертуару української драматургії, і проведенням Шевченківських вечорів. За політичні карикатури на теми революції 1905-1907 років жандармерія взяла О. Сластьона під пильний нагляд.

У 1917-1925 роках за проектом О. Сластьона на території Миргородського курорту були зведені в українському стилі водолікарня, клуб-їдальня і грязелікарня. На замовлення Всеукраїнської академії наук він пише спогади про велико-

го композитора М. Лисенка, про творчу долю свого товариша і славетного митця П. Мартиновича.

У 1908 році Полтавська земська управа видала виконану Сластьоном поштову марку з портретом Шевченка. Він був ініціатором збирання коштів на пам'ятник Т. Шевченку в Миргороді.

На ці ж роки припадає проведення ряду міжнародних конкурсів на проект пам'ятника Шевченкові в Києві, в яких він брав безпосередню участь. У члени журі конкурсів неодноразово обирали О. Сластьона поряд із відомими митцями Ф. Красицьким, І. Репіним, архітектором В. Кричевським, письменником М. Коцюбинським, композитором М. Лисенком та ін.

Завдяки О. Сластьону в Полтаві збудовано земський дім в українському стилі (нині Краєзнавчий музей), земські школи, лікарні, народні будинки.

У 1902 році в Полтаві на нараді художників із приводу створення альбому орнаментів О. Сластьон підготував доповідь «Про південно-руський історичний і сучасний орнамент, його створення, розквіт та занепад; музеї, колекції і приватні зібрання, в яких зберігаються південно-руські старожитності і орнаментика», якою заявив про себе як видатний український етнограф. У 1906 році Сластьон опублікував біографію Т. Шевченка. Ось неповний список його літературних статей і розвідок: «Вірші сатиричні 1786 р.» («Київ. Старина», 1899), «Кобзар Михайло Кравченко і його думи» («Київ. Старина», 1902), «Чи існує український стиль в архітектурі?» («Київ. Старина», 1903), «Церковний спів і культура 17 і 18 століть на Україні і в Московії» («Київ. Старина», 1905), «Шевченко як маляр» («Рідний край», 1906), «Мелодії українських дум і їх записування» («Рідний край», 1908) та ін.

Таким чином, на підставі розглянутих вище даних творчої та громадської діяльності О. Сластьона бачимо, як в одній особі гармонійно поєднувалися високий професіоналізм художника, ерудованість мистецтвознавця, обдарованість літератора, невтомність збирача, пропагандиста пам'яті безсмертного Т. Шевченка.

Під час громадянської війни О. Сластьон очолив комісію зі збирання культурних і мистецьких цінностей на Миргородщині, а в 1920 році організував художньо-промисловий музей. У 1919 році він видав брошуру «Порфирій Мартинович», а в 1931 році книгу «Мартинович: спогади О. Сластьона» (Харків, видавництво «Рух», 150 с.).

У 1928 році О. Сластьон вийшов на пенсію, хоча й продовжував займатися малюванням, зокрема ілюструванням творів Т. Шевченка, писав спогади. Його відвідували письменники П. Тичина, Д. Косарик, П. Панч, Н. Рибак, актор П. Саксаганський. Останні роки і місяці життя цього самовідданого трудівника української демократичної культури, вірного сина свого народу було затьмарене тяжкими враженнями насильницької колективізації і страшного голодомору в Україні. На 78 році він відійшов у вічність.

Похований О. Сластьон на Миргородському цвинтарі. Ймення О. Сластьона, як великої людини, закарбоване на меморіальних дошках будівель художньо-промислового коледжу імені М. В. Гоголя Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка та краєзнавчого музею в Миргороді. На його могилі підноситься мармуровий надгробок, установлений дирекцією навчального закладу, в стінах якого багато років викладав, працював, даючи своїм вихованцям розуміння краси і любові до рідного краю.

Опанас Сластьон залишив велику творчу спадщину: ілюстрації до поезії Т. Шевченка, унікальну портретну галерею кобзарів України, політичну сатиру періоду 1905-1907 років, своєрідні архітектурні споруди, публіцистику. Український письменник Петро Панч залишив такий спомин про заслуженого українського діяча в Миргороді: «... Сластьон, який вийшов на зелену веранду, ніби не з своєї хати,

а із Запорізької Січі. І не тільки своїм зовнішнім виглядом він нагадував запорожця, а й закоханістю в козацьку старовину» [5, с. 328].

До того ж, Сластьон був талановитим кобзарем і фольклористом, етнографом, педагогом, визначним громадським і культурним діячем.

Отже, ми підходимо до висновку, що творча та громадська біографія Опанаса Сластьона багатогранна й плідна. Він був першим ілюстратором творів Т. Шевченка та популяризатором його творчості, українського фольклору, кобзарства, козаччини, традицій у часи заборони всього українського.

Дослідження не охоплює всіх аспектів діяльності Сластьона й потребує подальшого цілісного розгляду його спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лист О. Сластьона до Д. Яворницького від 17 лютого 1903 року // ДІМ. – Архів. – 20280. – арк. 1.
2. Маланюк В. Нариси з історії нашої культури / В. Маланюк. – К. : Акціонерне товариство «Оберіг», 1992. – 80 с.
3. Пчілка Олена. Непевна путь Миргородської школи / Олена Пчілка // Рідний край, 1909. – № 24 – 80 с.
4. Сластьон О. Микола Віталійович Лисенко. Спогади / О. Сластьон // М. В. Лисенко у спогадах сучасників. – К., 1968. – 822 с.
5. Ханко В. Полтавщина : плин мистецтва, діячі / В. Ханко. – К. : Видавець О. Ханко, 2007. – 512 с.
6. Ханко В. М. Шевченкіана художника і мистецтвознавця Сластьона / В. М. Ханко // Народна творчість та етнографія. – 1988. – № 2. – С. 46-47.

СВЕТЛАНА КИКТО

УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ В ТВОРЧЕСКОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОПАНАСА СЛАСТЁНА

Исследовано и проанализировано украинскую составляющую в творческой и общественной биографии Опанаса Сластёна. Определена его роль в популяризации творчества Т. Г. Шевченко, украинского фольклора, традиций, кобзарства.

Ключевые слова: О. Сластён, Т. Шевченко, национальна идея, фольклор, етнография, народная идеология, кобзарство.

SVITLANA KIKTO

UKRAINIAN CONTEXT IN THE CREATIVE AND PUBLIC ACTIVITY OF OPANAS SLASTION

The article is devoted to the creative and public biography of Opanas Slastion. The aim of this work is to outline the Ukrainian constituent of the creative and social activities O. Slastion.

The article begins with the biography of O. Slastion. He was born in the Ukrainian port town of Berdiansk. In 1874 he began to study at the Imperial Academy of Arts in Saint Petersburg, Russia. In Saint Petersburg he got acquainted with the Ukrainian composer M. Lysenko. Opanas Slastion organized a group of people who studied the history of Ukraine, the life, culture and customs of Ukrainians. Especially he was interested in the poems of Taras Shevchenko and "Kobzar" (a Ukrainian bard who sang to his own accompaniment, here this is a book of poetry by Taras Shevchenko) in particular. He made a lot of illustrations for Shevchenko's books.

The large album under the title "The Drawings of T. Shevchenko" was published in the Ukrainian language in Saint Petersburg in 1911, Opanas Slastion wrote two articles for this album "Shevchenko as a Painter" and "The Shevchenko's Drawings".

During his study at the Academy O. Slastion was fond of folklore and ethnography. In 1880-1890 he travelled about Ukraine and gathered a lot of folk songs, different facts from the history of Ukraine. At that time O. Slastion met with a researcher and patriot of Zaporizhia D. Yavornytsky. Together they researched the history of the Cossacks. In 1927 they studied and depicted different kinds of folk clothing, agricultural tools, domestic dishes. The portraits were published in

1961 by Yu. Turchenko under the titled "Portraits of Ukrainian kobzars painted by O. Slastion". O. Slastion made drawings of the Cossacks, their houses, churches. One can find these drawings in the museums of Kyiv, Kharkiv and Myrhorod.

In spring 1900 O. Slastion moved to Myrhorod, where he worked as a teacher at the Arts and Crafts School. In Myrhorod he organized exhibitions, staged performances dedicated to the memory of T. Shevchenko. At the request of the Ukrainian Academy of Sciences, he wrote the memories of the great composer Mykola Lysenko and of his friend and famous artist P. Martynovych. In 1906 O. Slastion published the biography of T. Shevchenko. Here is an incomplete list of his literary articles and essays: "Satirical poems in 1786" ("Kiev. Staryna", 1899), "Kobza-player Mikhail Kravchenko and his thoughts" ("Kiev. Staryna", 1902), "Is there a Ukrainian style in architecture?" ("Kiev. Staryna", 1903), "Church music and culture of the 17th and 18th centuries in Ukraine and Muscovia" ("Kiev. Staryna", 1905), "Shevchenko as a painter" ("Ridny Krai", 1906), "Melodies of Ukrainian thoughts and their writing" ("Ridny Krai", 1908) and others.

Thus we have come to the conclusion that Opanas Slastion was a very gifted person, he perfected his talents in singing, bandura playing, ethnography, journalism, education, design, and architecture. Opanas Slastion was a true Ukrainian encyclopaedist.

Keywords: *Opanas Slastion, Taras Shevchenko, the national idea, folklore, ethnography, folk ideology, kobzarstvo (the art and related culture of singing to the accompaniment of the Ukrainian folk instruments known as the bandura, kobza), cossackdom.*

Одержано 28.04.2013, рекомендовано до друку 20.05.2013.